

Tonko BARČOT
Državni arhiv u Dubrovniku
Arhivski-sabirni centar Korčula-Lastovo
tonko.barcot@dad.hr

UDK: 398.332.4
Prethodno priopćenje
Preliminary report
Primljeno: 3. listopada 2024.

NE TIČI NAM U OGANJ

O obrednom krijesu na kraju godine otoka Korčule¹

SAŽETAK

Tragom jedne arhivske crtice s kraja 19. st., autor pokušava rekonstruirati nekadašnji običaj paljenja krijesa na Badnji dan u Veloj Luci, jedinom korčulanskom mjestu u kojem se nije sačuvao takav običaj do današnjih dana. Povezuju se i uspoređuju običajne pojavnosti na otoku Korčuli te postavljaju u širi kontekst božićne tradicije, ali i pretkršćanskih običaja. Uočava se kako su božićno-novogodišnji krijesovi u postojećoj literaturi na marginama stručne pozornosti, a zaključuje kako odražavaju obredne rituale iz davnih pretkršćanskih vremena u kojemu se spaljivala stara godina. Po nekim tumačenjima imaginarni praotac, tj. predak roda.

KLJUČNE RIJEČI: *krijes*, „oganj“, „badnjak“, „badnjik“, *božićno-novogodišnji običaji*, *otok Korčula*

Oganj uoči Božića 1893. u Veloj Luci

Tek što se bilo zakoračilo u novu 1894. godinu, Kotarski sud u Korčuli zaprimio je prekršajnu prijavu Oružničke postaje u Blatu o krađi drva. Nije to bila ni prva, a neće biti ni zadnja u vremenima kada je ovaj resurs bio od

¹ Zahvaljujem se na nesebičnoj pomoći u prikupljanju podataka na terenu kolegici Ivani Sardelić (Blatski fižuli), Nevenu Faziniću i Roku Šestanoviću.

neprocjenjive važnosti u svakodnevnom životu. Oružnički poštovođa Martin Majić prijavit će kako je Kuzmi Jokoviću u Veloj Luci otuđeno drvo masline i badema (*mindela*). Bilo je to u noći 24. prosinca 1893. kada je Majić s oružnikom Lukom Pavelinom bio u redovnom obilasku ovog mjesta. Iako se u prijavi navelo kako su to napravila nepoznata lica, nije se propustilo zabilježiti i sumnju na mladiće koji su tu večer na Lučici zapalili vatru. Vođa seoske ronde Antun Prižmić Ćirko izjavit će kako mu je u obilasku i provjeri tih mladića, najmlađi od njih (16-godišnji Ivan Bačić Olić) zaprijetio: „Ne tiči nam u oganj jer ću te ... girom“.²

U početku se sumnjičilo petoricu, no priznanjem jednog od njih krug osumnjičenika se udvostručio. A saznat će se i da su drva na ognju bila isto tako i vlasništvo Ivana Tabaina te Ivana Petkovića Kovača. Bit će optuženo ukupno 10 mladića, starih od 16 do 36 godina te neoženjenih (izuzev najstarijeg koji je bio udovac).³

Na dan sudske rasprave 5.07.1894. u Korčuli većina će nijekati počinjenje krađe te se pravdati kako su drva ponijeli iz vlastite kuće. Tek će 21-godišnji Donko Črivopadić i 20-godišnji Ivan Padovan Kantar priznati kako su uzeli komad *mindela* u Tabaina, granu masline u Kovača, a giru masline u Jokovića, i to „za užec oganj po običaju uoči Božića“. Kako će pridodati, običaj je tom prigodom bio „da svak kupi drva tamo i amo u tu svrhu“.⁴ Dakle, nedvosmisleno se može zaključiti kako su nekoć luški mladići na Badnji dan palili krijes u samom središtu mjesta.

Paralele na Korčuli i izvan otoka

Netom opisani običaj nije nepoznat u drugim mjestima otoka Korčule, a za koje nam je poznato puno više pojedinosti. Kako u izvorima i literaturi, tako i kroz svjedočanstva kazivača/sudionika, a danas i preko zapisa na društvenim mrežama, ali i istraživanjem na terenu. Jer običaj i dalje živi. A živi od davnine.⁵ Običaj je poznat i u drugim istočno jadranskim sredinama, Italiji, ali i izvan

² HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu. Prekršajni spisi C 20/1894, Prijava oružničke postaje Blato 4.1.1894.

³ Ivan i Petar Padovan Veledan Kantar Antunov, Donko Žaknić Črivopadić Žanko Antunov, Luka Franulović Njalo Pavlov, Marko Šeparović Musa Kurdelica pk. Jerka, Ivan Bačić Olić Petrov, Vice Jurković Škanje Lučin i Ivan Prižmić Struce Jurov, Frano Marinović Bibita Ivanov i Petar Žuvela 'Taj Sege' Petrov. Marinović se neće ni pojaviti na sudu („u oglosti“), a ni Žuvelu neće procesuirati.

⁴ HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu. Prekršajni spisi C 20/1894, Zapisnik sudske rasprave 5.7.1894.

⁵ Današnji kazivači mogu se vratiti tek generaciju ili dvije prije, te prisjetiti kazivanja njihovih očeva i djedova. Franko Žanetić Puša kazao mi je 6.1.2023. kako se i u mladosti njegovog oca (rođenog 1919.) gorio oganj kod sv. Lucije u Blatu.

Mediterana. Njegove pojavnosti pokušat ću grupirati prema nekoliko ključnih pitanja.

Kako se imenuje običaj?

Najrašireniji naziv za ove krijesove na Korčuli proizlazio je iz naziva dana. Na istočnom dijelu otoka naziva se „badnjak“. Tako se i u novije doba naziva u Račišću, a prije se nazivao (i) „božić“.⁶ U središnjem dijelu (Smokvica i Čara) naziv je „badnjik“. Za Blato i Velu Luku imamo sačuvan tek opći naziv „oganj“.⁷ I na Pelješcu, u Dubi božićnu vatru su nazivali „oganj“ (Đaković 2011: 192), a tako i u Trpnju.⁸ Na zadarskom području ovaj krijes su nazivali „koleda“ (Đaković 2011: 92). Daleko najintrigantniji i najsugestivniji naziv koristi se u Pelješkoj župi. U tom dijelu Pelješca na otvorenom pale „krāja“ (Tomelić 2003: 89).

Kada se pali krijes?

U današnje doba se u gotovo svim mjestima otoka Korčule, krijes pali na Badnji dan s prvim satima mraka. U Pupnatu se sredinom 20. st. palilo točno u ponoć kada zazvoni i počne misa.⁹ U Smokvici je to nekoć bilo oko 9 sati navečer, a u novije vrijeme sat prije ponoći kako bi se vatra taman rasplamsala po izlasku vjernika s ponoćke.¹⁰ No, postoje i kazivanja koja paljenje „badnjika“ u tom selu smještaju u rano i još mračno božićno jutro oko 6 sati, a pri kraju „babje mise“ kada bi se na istoku počeli javljati prvi znakovi jutarnjeg rumenila (Kazivanje B.B.). Izvjesno je riječ o starijem vremenskom horizontu kada se Božić dočekivao u rano jutro.

Daleko širi datumski spektar bilježimo u Blatu, nekoć najvećem otočnom mjestu. Palilo se u Blatu uoči sv. Lucije (ispred crkvice sv. Lucije), sv. Ivana

⁶ Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb. Rkp 1110. Josip Miličević „Etnološka i folklorna građa otoka Korčule“, Grupa kazivača (Račišće) 19.7.1965., str. 46.

⁷ Blatski svećenik don Vicko Bosnić, bilježeći u svojem dnevniku kako su se u rano jutro prvog dana 1926. i 1928. zapalile vatre, koristi termin „ognji“. Privatna zbirka Franko Bosnić – Blato. Dnevnik don Vicka Bosnića, str. 107 (1926.) i 128. (1928.)

⁸ HR-DADU-SCKL-1002. Zbirka preslika. Rukopis Frana Glavine „Neki običaji u Trpnju vidjeni okom diteta u vrime od 1929-1939.“, str. 1.

Frano Glavina na drugom mjestu identično naziva onaj „kućni“ – komad masline koji se pali na obiteljskom ognjištu i onaj „veliki, seoski badnjak“ koji se pali na otvorenom (Glavina 2013: 28), no čini se da je to bila tek prigodna paralela.

⁹ Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb. Rkp 1110. Josip Miličević „Etnološka i folklorna građa otoka Korčule“, Kazivanje Marka Ciprijana (Pupnat) 18.7.1965., str. 39.

¹⁰ Kazivanje Miše Pecotića, prema izvaji Mare Pecotić (1910.-2003.).

Evangelista (ispred crkvice sv. Ivana) i Vodokršća (ispred sv. Liberana). Sudeći prema starijim kazivanjima i rukopisima središnji krijes se palio na Staru godinu, i to između 11 sati navečer i 3 sata ujutro.¹¹ I danas se na Krtnji oganj pali isključivo na taj dan (Kazivanje A.S.T.),¹² no kod sv. Lucije na Velom Učijaku pali se na Badnji dan uoči ponoćke. I 2022. oganj se palio pola sata pred početak ponoćke. Svi okupljeni potom su otišli na misu ponoćku, a po njezinom svršetku vratili su se i nastavili druženje do 3 sata u noći (Kazivanje I.M.B.). U Račišću se „božić“ nekoć palio i na Badnji dan i na Staru godinu, ali i uoči sv. Nikole, zaštitnika ovog mjesta.¹³ I drugdje u Dalmaciji nije bilo nepoznato paljenje krijesa kroz čitavo to vrijeme na kraju stare i početka nove godine (Gavazzi 1988: 185). Koleda u Neviđanima (Pašman) se pali na Badnji dan, Staru godinu i uoči Tri kralja (Jurković 2021: 10, 14).

Na kojim lokacijama?

Nekoć je to bilo gotovo isključivo u blizini (župnih) crkava. Odabir blizine župne crkve bio je izvjesno određen njezinim središnjim položajem i okupljalištem mještana, a donekle i vezom običaja s crkvenim ritualom. Zbog potencijalne opasnosti od zapaljenja nužni preduvjet bila je nešto veća čistina.

U nekim sredinama došlo je do širenja izvan tog središta. U Lumbardi su se badnjaci proširili u svakom zaseoku. Već 1960-ih znalo se zapaliti do 8 badnjaka u čitavom mjestu (Kazivanje F.Š.). I u Blatu su se vatre palile na nekoliko lokacija, i to u blizini Dorolove korte, na Buću, ispred starog groblja, crkvice sv. Ivana, Gospe Nuncijate, sv. Liberana, na Taraci u Vlasinju i pred sv. Lucijom.¹⁴ Moglo bi se pretpostaviti da se nekoć i u Blatu, kao na primjeru Lubarde, palila vatra samo na jednom mjestu, u središtu u blizini župne crkve. No, sa širenjem sela i rastom broja stanovništva, ovaj se običaj disperzirao. U najnovije vrijeme disperzija se može vidjeti i na primjeru Čare.

¹¹ Kazivanje Milke Andrijić Malandrin rođ. Andrijić Čučera, 2005., HAZU – Arhiv Odsjeka za etnologiju. Arhiv Zbornika za život i običaje južnih Slavena. NZ 131. Blato za Blato (priredio Ante Bačić Grlica), tekst Božićni običaji u Blatu (pročitano i popunjeno 1933. na sjednici Prosvjetnog odbora Kumpanjije), str. 39.

¹² Krijes se u Blatu pali i na Badnji dan, a tako je bilo i u prošlosti. Na to upućuju i kazivanja iz 1960-ih (Đaković 2011: 190).

¹³ Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb. Rkp 1110. Josip Miličević „Etnološka i folklorna građa otoka Korčule“, Grupa kazivača (Račišće) 19.7.1965., str. 46.

¹⁴ HAZU – Arhiv Odsjeka za etnologiju. Arhiv Zbornika za život i običaje južnih Slavena. NZ 131. Blato za Blato (priredio Ante Bačić Grlica), tekst Božićni običaji u Blatu (pročitano i popunjeno 1933. na sjednici Prosvjetnog odbora Kumpanjije), str. 39.

Don Vicko Bosnić zabilježit će u svojem dnevniku da su se 1.1.1928. ognji palili na ukupno 5 mjesta, i to pred sv. Liberanom, sv. Lucijom, na Buću, u Krtnji i u Vlasinju (Privatna zbirka Franko Bosnić – Blato. Dnevnik don Vicka Bosnića, str. 128)

Naime, uz „badnjik“ u selu, godine 2021. po prvi put se zapalio i u čarskoj uvali Zavalatica (Kazivanje G.T.). Nove lokacije nisu vezane uz sakralne objekte već su smještene na drugim čistinama, kao što je to bilo na nasutoj obali (Vela Luka), a danas u blizini igrališta (Zavalatica), raskršća (korčulansko predgrađe Sv. Antun) i suvremenijih okupljališta (zgrada Bratske sloge u žrnovskoj Postrani, zgrada Socija u žrnovskom Prvom selu). No, nisu to uvijek javne površine u pitanju. Katkad je riječ i o privatnoj ledini (s dopuštanjem vlasnika) kao što je to bio slučaj s lumbarajskim zaseokom Žabnjak.¹⁵

Na nizu lokacija zabilježeno je pomicanje mjesta paljenja krijesa, i to prvenstveno zbog asfaltiranja/popločavanja prostora. Kako se prostor oko crkvi uređivao, tako se i krijes udaljavao da njegova vatra ne bi uništila uređenu podlogu. U Pupnatu se „badnjak“ nekoć palio preko puta župne crkve „prid čatrnjan“, a kada se asfaltirao put preko otoka 1964. Ivan Šain pok. Marka dozvolio je da se počne paliti na njegovoj parceli ispod današnje autobusne stanice (Kazivanje I.Š.). Smokviški „badnjik“ se nije palio dvije godine jer se na uobičajenom mjestu njegova paljenja posljednjih godina uređio muzej. Kako bi ipak održali običaj, Općina Smokvica je financirala izgradnju posebne čelične konstrukcije na kojoj se „badnjik“ i zapalio 2021. u blizini župne crkve (Kazivanje M.P., M.B.). Jedna od rijetkih starijih lokacija koja je „preživjela“, ona je pored sv. Lucije u Blatu. Prije se palilo na „kortelanom“ putu, a po betoniranju prostora uz samu crkvu 1986. dio je popločan sa „šamotnim matunima“ s isključivom namjenom paljenja ognja.

Tko su nositelji običaja?

Jedan od nekadašnjih sudionika u Lumbardi počeo je sudjelovati u običaju s oko 15 godina i bio dijelom grupe (koja je brojila više od 5 mladića) sve do odlaska u vojsku (Kazivanje F.Š.). U Smokvici su se oko grupe aktivista motali i manji dječaci, no sudionicima su se smatrali oni koji su mogli vući veće komade drva (Kazivanje I.B.Š.). Grupa je znala imati svojeg predvodnika. Tako je u Smokvici 1958. petnaest mladića predvodio Kuzma Baničević Grošić koji je tada brojio 26 godina. Ostali sudionici bili su od njega mlađi 10 i više godina. Na čelu će ga naslijediti poslije Ivan Baničević Škudrić i ostati predvodnik i aktivni sudionik sve do svojih ranih 40-ih godina života (Kazivanje I.B.Š.).

¹⁵ Na ovoj se poziciji palio badnjak do prije desetak godina kada je promjenom vlasništva to bilo onemogućeno (Kazivanje Frana Šestanovića pk. Roka, siječanj 2022.)

Ovolika životna dob, dakako, bila je iznimka i velika većina njih prestajala je aktivno sudjelovati po ženidbi.

U pojedinim sredinama se može uočiti osjetna promjena dobne strukture kroz vrijeme. U Blatu su glavni akteri nekoć bili prije svega „mladičići, mladići i mlaji muži“,¹⁶ no u drugoj polovici 20. st. nositelji aktivnosti postaju gotovo isključivo „dica“, starosti od 10 do 15 godina (Kazivanje I.P.G., A.S.T.). Dakako, važno je napomenuti da su svoj obol davali i stariji, koji su pripomagali u prikupljanju drva, a naći će se i u pratnji mlađih od 10 godina. No, uvijek se točno zna tko je domaćin, a tko posjećuje „oganj“ (Kazivanje A.S.T.).

Uz generacijsku bliskost, aktere je povezivala i mikro zavičajnost. Tako se u Lumbardi nije moglo dogoditi da stanovnik jednog zaseoka sudjeluje u pripremi badnjaka drugog zaseoka (Kazivanje F.Š.). Da su se mikro zavičajnosti pridržavali i u Smokvici, svjedoči podatak da su nekoć drva sakupljale dvije grupe - jedna *popodan sela*, a druga *povrh sela*.¹⁷ Iako se palio jedan „badnjik“, očito se pazilo gdje tko može skupljati, odnosno da se ne prelazi granica gornjeg i donjeg dijela sela te ne remeti nekoć krhka sloga unutar Smokvice. U drugoj polovici 20. st. to se mijenja i aktivna je tek jedna skupina.

Običaj se dakako prenosio s koljena na koljeno. Stariji bi djeci rekli da donesu „po koju biju“ na oganj (Kazivanje F.Ž.P.), priučavajući ih i animirajući.

Kada započinju pripreme i kako pribavljaju sirovinu?

Ovisno o dobi sudionika i mehanizaciji koja im je na raspolaganju (odnosno nije), kroz proteklo vrijeme bilježimo različiti vremenski raspon početka priprema. Negdje nekoliko dana uoči, a negdje i na sam Badnji dan. Čini se da su se u ranije vrijeme prikupljale manje količine drva u odnosu na danas, kao i da se sirovina osiguravala nepisanim pravilom koje je obvezivalo svako domaćinstvo da pred svojom kućom na Badnji dan ostavi manju količinu drva. Na to pravilo nailazimo u Smokvici (Kazivanje M.P.) i u Pupnatu gdje se očekivao jedan, dva naramka drva (Kazivanje I.Š.). U dijelu Blata oko sv. Liberana nepisano pravilo je tražilo od svakog onog koji dolazi na oganj da

¹⁶ HAZU – Arhiv Odsjeka za etnologiju. Arhiv Zbornika za život i običaje južnih Slavena. NZ 131. Blato za Blato (priredio Ante Bačić Grlica), tekst Božićni običaji u Blatu (pročitano i popunjeno 1933. na sjednici Prosvjetnog odbora Kumpanjije), str. 39.

¹⁷ Fazinić 2022: 189-191; HR-DADU-SCKL-852. Osobni fond don Božo Baničević. Neka domišljanja o Smokvici Mile Radovanovića Bobara – zapis „Badnjak i glorijavci“

donese sa sobom koju „biju“ (Kazivanje I.P.G.). Identičan princip nekoć se primjenjivao i u Lastovu (Kazivanje M.F.).

U Lumbardi 1960-ih sjeklo se ručnom pilom u okolici i prenosilo na rame bez mehanizacije pa su trebala dva, tri dana za usjeći i dopremiti drvo (Kazivanje F.Š.). Sredinom 20. st. u Čari skupina mladića pomagala se *karom* koji su nakrcan drvima, gurali iz gore do sela (Kazivanje P.L.P.). U današnje vrijeme sve se odradi u jedno popodne. Motorna pila i kamion znatno olakšavaju i skraćuju posao. No, to nije nužno isti taj dan kada ga se i zapali. U korčulanskom predgrađu Sv. Antun 2023. bili su ga pripremili već pet dana uoči Badnjeg dana (Kazivanje R.Š.).

Kako se i od čega slaže krijes?

Današnji badnja(i)ci na Korčuli se slažu najčešće u formi piramide, rjeđe kocke. Na njihov pravilni i simetrični izgled posljednjih desetljeća utječe ponajprije motorna pila i jednostavnost pri oblikovanju drvne materije (uglavnom posvuda rašireni niskokalorični alepski bor). Naročito su se u žrnovskoj Postrani prvih godina (poslije 2012.) trudili biti precizni u oblikovanju (Kazivanje D.Š.J.). Kako bi konstrukcija bila čvrsta, na krajevima položenih debla urezuju se utori u koje će uglaviti debla iznad. Unutrašnjost piramide ispuni se ostacima od oblikovanja konstrukcije, tanjim i suhim granama, ali i drugim gorivim sredstvima. Izvjesno je da je piramida moda novijeg vremena na Korčuli, usprkos drevnosti tog oblika i mogućim etimološkim vezama pojma uz samu vatru (Đaković 2011: 7), kao i da u prošlosti krijesovi nisu izgledali tako pravilno već daleko neurednije, kao hrpe¹⁸ nabacanog drva različite veličine i oblika. Na nekadašnje krijesove ponajviše podsjeća badnjak iz Čare ili onaj iz Račišća koji se i danas slaže u nepravilnoj formi stoga s nabacanim suhim granjem na vrhu. I u Pupnatu se prošle 2021. vratilo tom nekadašnjem načinu slaganja badnjaka (Kazivanje Pt.Š.). U Blatu gdje se pali „oganj“ nema nekog posebnog načina slaganja drva, koje se uglavnom nabacivalo bez reda. Tek ponegdje se bilježi početno slaganje u formi rozete (Kazivanje A.S.T.)

Na pitanje, ima li konstrukcija krijesa na Korčuli i kakvih posebnih dekorativnih elemenata, kakvi se npr. bilježe u sicilijanskom Isnellu gdje se u sredini krijesa uspravi visoka grana - zelena „antena“ na čijem vrhu će se

¹⁸ Ovaj pojam spominje i Miličević u svojem rukopisu - Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb. Rkp 1110. Josip Miličević „Etnološka i folklorna građa otoka Korčule“, Kazivanje Marka Ciprijana (Pupnat) 18.7.1965., str. 39.

postaviti *panettone* (Buttitta 2002: 28-29), čini se da nema jednoznačnog odgovora odnosno pravila. Lumbarajski badnjak se tako nekoć znao okititi granama masline (Krišić Božan 2007: 339). Na pupnatskom badnjaku 2016. i 2017. na vrhu se postavilo manje zeleno stablo/grana, kao što se na vrhu lumbarajskog badnjaka u blizini župne crkve sv. Roka 2020. postavio manji alepski bor (čest izbor za božićno drvce na Korčuli). No, u pravilu nema posebnih dekorativnih elemenata.

Posljednjih desetljeća pali se gotovo isključivo alepski bor, kao najraširenija biljna vrsta na otoku. Katkad se iznimno palila i druga vrsta, poput masline 1958. u Smokvici. Naime, zbog snijega i šijuna tada su bile stradale brojne masline pa su vlasnici dopustili da se stabla posijeku i iskoriste za badnjak (Kazivanje I.B.Š.).

U veličini krijesa mogu se nazrijeti i elementi nadmetanja među selima/zaseocima.

Koliko dugo gori?

Opis badnjaka u Račišću sa samog početka 20. st. svjedoči o vatri koja se dizala visoko „kao dub... i plamca krvavim plamenom kao avetinja“ (Vuletić Vukasović 1906: 774). Kao i u Račišću, i u Lombardi se odmah posloži sve drvo i izgori tu istu noć. Zapali se „ogrizinom“, a u posljednje vrijeme dodaju se i automobilske gume (Kazivanje F.Š.). U Smokvici se zna naložiti i zeleno drvo, a da bi ono gorjelo polije ga se s 20-30 litara motornog ulja i pridoda se također par automobilskih guma. Na taj način, do jutarnje mise u Smokvici se već gotovo sve pretvori u pepeo (Kazivanje M.B.), no nekoć je znalo gorjeti i do Tri kralja.¹⁹ Godine 2023. u Čari su dovezli 4 automobila drva, nabacali gume i polili sa čak 100 litara motornog ulja. Prvom susjedu se činilo da će ta ogromna količina gorjeti mjesec dana, a ujutro je gotovo sve bilo u pepelu.²⁰ Upravo zbog tog dodatnog goriva, u Lombardi kod župne crkve sv. Roka zapalili su ga 2023. iz opreza iz daljine (Kazivanje R.Š.).

Duže i polaganije izgaranje prakticiralo se na zapadnom dijelu otoka Korčule. U sudskom spisu optuženici su običaj u Veloj Luci nazvali „užeć oganj“ i spominjali su se visokokalorične vrste drva (maslina, *mindel*) koje

polaganije izgaraju. I u Blatu je to zaista više oganj, a manje lomača jer se ne bacaju odmah na vatru sva prikupljena drva „nego samo koliko je dosta, a ostale se bježe prislone na kraje onih što goru“. Uvijek netko pazi i potiče oganj da se ne bi ugasio.²¹ Ovakav postupak je u izravnoj vezi s njegovom trajnošću koja nije vezana samo uz tu noć. U Blatu se nekoć trudilo da oganj gori čitav idući dan stoga „vaja da bude što više drva“.²² Uz crkvicu sv. Lucije na Velom Učijaku oganj se i danas održava od Badnjeg dana do Tri kralja. Pritom nije važna veličina plamena već održavanje vatre. Gori se zelena borovina koja polako sagorijeva (Kazivanje I.M.B.). I u korčulanskom predgrađu Sv. Antun se održava vatra svih tih dana (Kazivanje R.J.), no s obzirom na količinu drva na lomači 2022. čini se da je ovaj badnjak svojevrsni križanac istočne i zapadno korčulanske varijante. S druge strane, u onim sredinama u kojima se gori samo jednu noć, zna se dogoditi da ne izgori sve drvo. U Čari je tako dobrim dijelom neizgoreni „badnjik“ preživio Božić 2021. i na istom mjestu je dočekao Badnji dan 2022. Neizgoreno drvo u Pupnatu bi pokupili i odnijeli svećeniku za ogrjev (Kazivanje M.S.).

Druženje uokolo krijesa

Dok oganj gori, pojedinci dolaze i odlaze, priča se i šali.²³ U Smokvici bi djeca znala u oganj ubacivati komade „ternita“ koji bi potom zapucali (Kazivanje B.B.). Dakako, bacale su se i petarde. I pjesma je bila sastavni dio običaja (Fazinić 2008: 265, Krišić Božan 2007: 339), no nije zabilježena neka posebna poput one koledarske u Neviđanama (Jurković 2021: 12-13). U Čari su koledari na Badnji dan 2022. po prvi put zapjevali na tri otvorene lokacije, a jedna od njih je bila i u blizini zapaljenog badnjaka (Kazivanje G.T.). Druženje, svirka, pjesma, ples, hrana i piće, čestitanje bili su i još su sastavnicama običaja u Blatu. U Račišću bi se oko vatre povelu božićno kolo (Vuletić Vukasović 1906: 775). Okupljeni se u Lombardi počaste s fritulama, a stariji komentiraju veličinu i izgled badnjaka te ga uspoređuju s onima iz prethodnih godina. Većina se razilazi s odlaskom na ponoćku, a poneki ostaju pripaziti na vatru (Kazivanje F.Š.).

²¹ HAZU – Arhiv Odsjeka za etnologiju. Arhiv Zbornika za život i običaje južnih Slavena. NZ 131. Blato za Blato (priredio Ante Bačić Grlica), tekst Božićni običaji u Blatu (pročitano i popunjeno 1933. na sjednici Prosvjetnog odbora Kumpanjije), str. 39.

²² Isto.

²³ Isto.

¹⁹ HR-DADU-SCKL-852. Osobni fond don Božo Baničević. Neka domišljanja o Smokvici Mile Radovanovića Bobara – zapis „Badnjak i glorijski“

²⁰ Terenski obilazak badnjaka 27.12.2022.

U Račišću bi na samom završetku okupljeni još jednom ušli u crkvu, a poslije svojim kućama s nešto malo božićne vatre da se na njoj ispeče rani božićni ručak (Vuletić Vukasović 1906: 775). Sličan običaj zabilježen je i u prošlosti Pupnata. U novije vrijeme se na Korčuli na žaru božićnog krijesa gotovo redovito ispeče meso. Tako su 2015. uz „badnjak“ u žrnovskoj Postrani pripremali roštilj i kuhane kobasice,²⁴ a godinu poslije su pekli gere.²⁵

Za razliku od većine sredina gdje je običaj isključivo vezan uz jednu (Badnju) noć, u Blatu se druženje nastavlja sve do Tri kralja. Najviše ih se okupi tog posljednjeg dana, na „ultimu“. Dana 6.01.2023. okupilo ih se stotinjak, od najmlađih do najstarijih. Prvenstveno su to bili susjedi, žitelji predjela Veli Učijak. Peklo se meso i gere, pilo se vino. Dio njih je sjedio uz oganj i grijao se, ostali su bili na nogama i pričali. A pričalo se o svemu, pa dakako i o politici. U jednom trenutku je zasvirala harmonika i zapjevalo se novo veseljanje.²⁶ U korčulanskom predgrađu Sv. Antun se na Badnji dan, ali i idućih dana može sresti muškarce koji sjede uokolo ognja i ispijaju pivu. U neposrednoj blizini im je i trgovina pa im je ova lokacija nadasve praktična (Kazivanje D.Š.).

Druženje se znalo nastaviti i poslije gašenja ognja, pa su tako nekoliko godina kod sv. Lucije u Blatu, u potleušici Žanetić Puša organizirani pokladni plesovi (munde) (Kazivanje F.Ž.P.).

Raširenost običaja

Dok se na Korčuli običaj paljenja krijesa o zimskom solsticiju rasprostranio po cijelom otoku, na susjednom Pelješcu nije. Poznat je tek u Pelješkoj župi, kao i u trpanjskom kraju. U janjinskoj regiji se palio i pali o ljetnom solsticiju (moglo bi se pretpostaviti da se nekoć palio o zimskom), dok je na istočnom dijelu ovog poluotoka nepoznat (Barčot & Prišić 2024). Nailazimo na njega na Lastovu pod istim nazivom („badnjak“) (Kazivanje M.F.) i s brojnim sličnostima kao na susjednoj Korčuli. I u komiškom zaseoku Borovik gdje su se nekoć uoči sv. Nikole svi mještani okupili oko vatre za koju su sami skupljali drva (Alaupović-Gjeldum 2003: 106-107). Dandanas se pale

²⁴ Proslava Božića 2015. Facebook stranica Mjesnog odbora Postrana. URL: <https://www.facebook.com/mopostrana/posts/1669170126702283> (2022.)

²⁵ Proslava Božića 2016. Facebook stranica Mjesnog odbora Postrana. URL: <https://www.facebook.com/mopostrana/photos/pcb.1832553973697230/1832553920363902> (2022.)

²⁶ Terenski obilazak 6.1.2023.

„badnjaci“ na otvorenom u mnogim sredinama doline Neretve. Većinom je to nekoliko većih debla, a u Podrurnici se pali veliki krijes.²⁷ Običaj je poznat i u nekim kaštelanskim naseljima (Acalija 1997: 43), a pogotovo je bio raširen po sjeverozapadnom obalnom području Dalmacije i tamošnjim otocima (Belaj 2007: 182). Na Dugom otoku i Sestrungu palila se vatra usred sela na Badnji dan u ponoć, na „koledišću“, a okupljeni bi do jutra oko vatre jeli, pili i pjevali (Deanović 1958: 212). Običaj je bio poznat i na Lošinju (Belaj 2007: 182).

Ipak, božićno-novogodišnji krijes spominje se malo i nimalo u našoj literaturi, uglavnom na marginama i u sjeni drugih godišnjih vatri (Vidi npr. Đaković 2011: 70-71), kao i vatre badnjaka na kućnom ognjištu. U najvećoj sintezi božićnih običaja za hrvatsko područje (Rihtman Auguštin 1992), krijesovi se uopće ni ne spominju. No, to dakako može biti i varka zbog nedovoljno dostupnih podataka, gašenja običaja ranijih godina (kao u slučaju Vele Luke gdje ga je tek usputni, indirektni arhivski izvor otkrio). Možda su prolazili ispod radara kod onih kojih su popunjavali etnološke upitnike. Npr. Nikola Zvonimir Bjelovučić ih ne spominje u svojem opširnom pregledu narodnog života i običaja Pelješca.²⁸

Paralela dakako ima i preko granice. Od davnine je to raširen običaj na Siciliji („luminaria“, „zuccu“), a održao se i dandanas. Tamošnje vatre na Badnjak često su praćene svirkom na mijehu ili limenom glazbom. Ponegdje su lomače od maslinovog drva, ponegdje i od slame. U ponekim sredinama (kao u Tusi i Messini) vatre se pale i na Staru godinu (Buttitta 2002: 28-29), ali i poslije. No, uz tople, postoje šire i hladnije paralele. U nekim selima Banije i Baranje panj badnjak se pali izvan kuće (Belaj 2007: 393). Vatre su se za Sveta tri kralja palile i u ogulinskom kraju (Đaković 2011: 126-128). U istočnoj Europi nisu poznavali paljenje panja badnjaka na ognjištu, ali im nije nepoznato paljenje novogodišnjeg krijesa. U Ukrajini je to paljenje posljednjeg snopa žita (Belaj 2007: 412-414). Latvijci su vukli veliki panj od kuće do kuće i na koncu ga spalili usred sela (Isto: 392). Da je to još šira ne indoeuropska paralela svjedoči i spaljivanje boga ognjišta iscrtanog na papiru u prednovogodišnjem krijesu u dalekoj Kini (Isto: 394).

²⁷ Kazivanje Tomislava Jelčića (Jerkovac, Metković), siječanj 2022.

²⁸ HAZU – Odsjek za etnologiju. Arhiv Zbornika za narodni život i običaje. SZ 242. Rukopis Nikole Zvonimira Bjelovučića „Naš život i običaji na poluotoku ratu Pelješcu“, 1936.

Tumačenja krijesa na kraju godine

Krijes se na otoku Korčuli javlja triput kroz godinu: najprije kod spaljivanja krnovala na završetku pokladnog razdoblja, potom u „kađenju“ za vrijeme ljetnog solsticija i naposljetku kod prije opisanih badnja(i)ka i ognjeva na samom kraju kalendarske godine. No, tu nije riječ samo o kalendarskoj, već i o stvarnoj prijelomnici vremena, kada je dan najkraći a noć najdulja. Kada k tome, ovu vatru postavimo u kontekst pred električnog vremena bez vanjske rasvjete, ona dobiva još mističnije konture.

Što nam naziv običaja govori? Najčešći naziv badnjak preklapa se s nazivom za deblo na kućnom otvorenom ognjištu. Upravo je u kontekstu hrvatskih božićnih običaja fokus isključivo postavljen na paljenje panja badnjaka (Rihtman Augustin 1992: 47-57). Na Badnji dan je svako domaćinstvo palilo veći komad drva, „biju“ na svojem ognjištu. U Veloj Luci se nazivao „badnjak“²⁹, u Blatu „badnjik“. Zapalio bi se tek kad ga svećenik blagoslovi u obilasku kuća.³⁰ Slično kao i drugdje kod Južnih Slavena, badnjak se polijevao vinom, uljem i pšenicom uz riječi: „Na tebi kruha i vina, ti nama sreće i mira!“³¹ Pazilo se da dogorijeva sve do Tri kralja te da se sačuva dio žara za zaštitu od grmljavine, odnosno pepeo za plodnost zemlje (Barčot 2005: 116, Šeparović Bogomoja 2020: 121). U Korčuli su brodograditelji svojim prijateljima nosili badnjak okičen s tri grančice lovorike. Prije večere na njega bi se postavila tri uštipka, posuo bi se žitom i polio vinom (Svoboda 1995: 222, Filippi 2001: 462). Dok se na istočnom i središnjem dijelu otoka Korčule preklapio naziv za paljenje drva na kućnom ognjištu i krijesa na otvorenom („badnjak“/„badnjik“), na zapadnom dijelu otoka on je različit. To potvrđuje i još jedan arhivski izvor koji izričito navodi: „gori se badnjik po kućah, a ognji po raskrsnicah“.³² Zašto je u Blatu i Veloj Luci izbjegnuto preklapanje ovog naziva, a u ostatku otoka ne, teško je pretpostaviti. Čini se da je u Blatu to bilo nužno zbog kalendarskog pomicanja paljenja krijesa na Staru godinu, a moguće je i da se s općim nazivom „oganj“³³ htjela napraviti distinkcija prema

²⁹ Postoji i naziv „badnjik“, koji je očito starijeg, blatskog izvora, a navodi ga Šeparović Bogomoja 1930-ih (Šeparović Bogomoja 2020: 121).

³⁰ Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb. Rkp 1110. Josip Miličević „Etnološka i folklorna građa otoka Korčule“, Kazivanje Marka Ciprijana (Pupnat) 18.7.1965., str. 39.

³¹ Isto, Grupa kazivača (Račišće) 19.7.1965., str. 46.

³² Arhiv Viteškog udruženja Kumpanjija – Blato. Spisi po tekucem broju – upitnik Etnografskog muzeja u Zagrebu (upitnik ispunili P.S. Sardelić Bijok i dr. Franko Cetinić Tale), br. 14)XI – 1937., str. 3.

³³ Izvor naziva za običaj paljenja krijesa na Badnji dan u Veloj Luci nije do kraja pouzdan. Njegov autor nije samo saslušani akter, već i zapisničar koji je mogao rečeno pojednostavniti, poopćiti i skratiti. Dakako, to isto mogao je i sam akter. No, istovjetnost nazivu u Blatu ipak potvrđuje njegovu vjerodostojnost.

paralelnom običaju paljenja obredne vatre u zatvorenom.

Nekoliko detalja ukazuju na očitu vezu među ove dvije vatre. Nazivom „badnjik“ u Smokvici su se označavali i krijes i deblo na ognjištu, te s obzirom da su ove vatre prije trajale jednako od Badnjeg dana do Tri kralja,³⁴ čini se da je riječ o gotovo identičnoj preslici. Nekoć se u Račišću badnjak na otvorenom palio od žive vatre s „kućnog“ badnjaka (Vuletić Vukasović 1906: 774). Već spomenuti navod s Neretve o paljenju nekoliko većih debbla na otvorenom ukazuje na misao kako je „kućni badnjak“ iz zatvorenog iskoračio na otvoreno i tako preživio nestanak otvorenih ognjišta. Uz primjer u pelješkom Pijavičinu gdje je nekoć bio poznat običaj paljenja „badnjaka“ (Tomelić 2003: 87) i da je on bio vrlo sličan deblu koje se palilo na otvorenom (ali pod drugim imenom!) otvara pitanje je li krijes tek kasniji derivat iz vatre badnjaka na ognjištu. Dakako, potrebno je pobrojati i razlike u ritualima paljenja badnjaka na kućnom ognjištu i krijesa. Jedna od njih je brojnost detalja u pojavnosti prvog. Naoko se čini da je paljenje krijesa jednostavniji ritual bez suvišnih detalja. Uočava se i razlika u ciljanoj skupini. Dok je paljenje badnjaka na kućnom ognjištu prije svega svečanost obiteljskog kruga, paljenje krijesa je prijateljski, vršnjački pothvat na razini čitavog sela/zaseoka. Jedna od uočljivijih razlika je i ona dobna. Naime, ritual oko panja badnjaka, njegovom unošenju u kuću, paljenju na ognjištu i polijevanju/posipanju hranom i pićem predvodi gospodar, starješina (Rihtman Augustin 1992: 47-50), odnosno otac obitelji, jedan od najstarijih. S druge strane, krijes pale djeca i mladići, a starci su tek pomagači ili usputni promatrači i komentatori. No, čini se da su to tek očekivane razlike dviju pojavnosti istog običaja, odnosno obredne vatre koja je prateći vjerski ritual i okupljanje mase, iskoračila iz zatvorenog.

Posebni osvrt zaslužuje paljenje krijesa nazvanog „kraj“ u Pelješkoj župi. Čini se da je uspravno deblo ili „pritka“, koja je predstavljala okosnicu krijesa, s obzirom na svoj posebni naziv simboliziralo stvarnog kralja (Barčot & Prišličić 2024). Na ovom je mjestu potrebno spomenuti i poznati običaj biranja kralja na našoj istočnoj obali Jadrana, a koji se datirao upravo u vremenu između Božića i Tri kralja (vidi Lozica 1997: 43-46). Dakle, na Badnji dan događa se izgaranje ‘kralja’, a u danima poslije bira se novi kralj. Ovaj običaj u središnjem Pelješcu, i po nazivu i po svojem obliku, kao da nas vraća na prapočetak i ukazuje na pretrkršćansko izvorište. Prema Frazeru, nekoć se kralj

³⁴ Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb. Rkp 1110. Josip Miličević „Etnološka i folklorna građa otoka Korčule“, Kazivanje Augustina Tomašića (Smokvica) 12.7.1965., str. 11.

stvarno ubijao, ali se s vremenom počela praktimirati zamjenska žrtva koju bi mogli vidjeti u pelješkom 'kraju' i korčulanskim badnjacima. Ubojstvom kralja nakon točno određenog roka sprečava se njegovo starenje i slabljenje, odnosno nepovoljni utjecaj na prirodu (Frazer 2002: 172-181).

Kršćani su već u 6. st. okvalificirali paljenje i hranjenje badnjaka kao poganske običaje u službi đavola (Rihtman Augustin 1992: 52-54), pa je izvjesno riječ o poganskom pretkršćanskom običaju. Paljenje badnjaka tumačilo se na različite načine. U njemu se vidjelo potpomaganje oslabljenog sunca u najdužoj noći, spaljivanje demona drveća, a izvorišta su se tražila i u rimskim kalendama. Po Belaju, izvorište badnjaka treba potražiti u starini odakle su ga naslijedili Južni Slaveni. Kako je Badnji dan zadnji dan godine, a Badnja noć – noć kaosa u kojoj je simbolički žrtvovan praotac, izgaranje badnjaka može se iščitati kao spaljivanje imaginarnog pretka roda (Belaj 2007: 395, 408, 412, 415). U krijesu na Korčuli (dakako i drugdje) ne spaljuju se mlada stabla, već debla starijih stabala i utoliko bi se moglo pretpostaviti da se, kao i u Ukrajini kod običaja spaljivanja snopa slame zvanog „dido, diduh“ u novogodišnjem krijesu, izgara ono staro (Isto: 372, 408, 412). Odnosno da se na samom kraju vremena spaljuje stara godina. Stoga u izgaranju krijesa ne iščitavamo samo početak, nego ponajprije kraj. Odnosno prije smrt kroz ritualnu žrtvu, a koja mora prethoditi rođenju/početku. Moglo bi se zaključiti kako se paljenje božićno-novogodišnjeg krijesa uklapa u široki horizont istih/sličnih običajnih pojavnosti. Iako se ovaj običaj na Korčuli spominje u pisanim materijalima tek od početka 20. st., očit je odraz drevnih, pretkršćanskih, ali i predrimskih vremena, i ne mora se nužno postaviti uz trenutak doseljenja Slavena. Transmisija običaja mogla se dogoditi/ponoviti i na samom otoku, od zatečenih starosjedilaca.

Običaj i prekršaj

Što nam još govori sudski spis s početka ovog teksta? Krađu drva u Veloj Luci bio je prijavio samo Kuzma Joković, dok druga dvojica nisu.³⁵ Iako je Joković prijavio krađu, ni on, ni druga dva oštećenika nisu zatražili kažnjavanje lopova, a to može upućivati na zaključak da otuđivanje drva nije bilo neuobičajeno i da je bilo sastavni dio ovog običaja u Badnjoj noći. U

³⁵ Ivan Tabain će se pojaviti na sudskoj raspravi te procijeniti njemu otuđeni komad mindela, no neće zatražiti osudu. Ivan Petković se neće ni pojaviti na sudskoj raspravi; HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu. Prekršajni spisi C 20/1894, Zapisnik sudske rasprave 5.7.1894.

susjednom Blatu su veće ognje po raskrscima palili od ukradenih drva, a naročito se nastojalo ukrast „trup od mindela, koštila, oli bilo čega digod di se zna, da se neće nastradat“.³⁶ Ukoliko pojedine obitelji u Pupnatu ne bi pred kućom ostavile naramak drva, mladići bi se znali osvetiti i ukrasti im pet puta veću količinu (Kazivanje I.Š.). Na meti su ponajprije bili oni škrti. Još se 1960-ih u Smokvici uobičavalo krasti drva, a poneki vlasnici bi znali navratiti pred crkvu i uzeti natrag svoja ukoliko bi ocijenili da im se odnijelo previše (Kazivanje I.B.).

U raspravi će luški optuženici zaniijekati kako su uzeli i komad drva iz torkula te ga izgorili u ognju na Lučici,³⁷ a taj detalj rasprave može sugerirati kako su na lomači završavali i funkcionalni drveni predmeti. To nije bilo neuobičajeno pa su se tako nekoć u Smokvici znala pokupiti sedla od mazaka i magaraca, kao i *skale* od maslina. Jedan od zvučnijih primjera bio je drveni zahod Joze Andrijića Jozobela koji je izgorio na „badnjiku“ pred II. svjetski rat.³⁸ Ipak, najdrastičniji poznati primjer zbio se u Pupnatu 1970-ih kada je grupa mladića jednom Pupnaćaninu pokupila grede koje je bio pripremio za nanovo pokriti kuću. Kada ih je pronašao na lomači badnjika, dobio je slom živaca. Ni krivcima nije bilo svejedno kada bi ih otkrili i po selu javno prozivali, a to bi obično uslijedilo par dana poslije (Kazivanje M.S.).

Sudac Tombolani je 1894. pravnički hladno osudio Donka Žaknića Črivopadića i Ivana Padovana Kantara na zatvor. Prvog na deset, a drugog na sedam dana. Sudski spisi otkrivaju da su njih dvojica u listopadu 1894. tu kaznu i odradili u Korčuli.³⁹ Ostali su oslobođeni. Zanimljivo je da će Tombolani u presudi koristiti formulaciju „svoje koristi radi“, kao i da među olakotnim okolnostima neće spomenuti božićni kontekst i tradiciju, već tek „zanemareno odgojenje“. No, to je bila uobičajena sintagma onih koji su bili elita društva te više ili manje podozrivo gledali na težačku masu.

Nije lako povući granicu između običaja i prekršaja, odnosno povući kočnicu u veselju mladosti koja je bila nositelj običajnih aktivnosti. U tim danima koji nisu bili obični već praznični, blagdani, i u tim aktivnostima koje nisu bile svakodnevice u užem smislu te riječi, dopuštalo se više slobode pa i

³⁶ HAZU – Arhiv Odsjeka za etnologiju. Arhiv Zbornika za život i običaje južnih Slavena. NZ 131. Blato za Blato (priredio Ante Bačić Grlica), tekst Božićni običaji u Blatu (pročitano i popunjeno 1933. na sjednici Prosvjetnog odbora Kumpanjije), str. 39.

³⁷ HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu. Prekršajni spisi C 20/1894, Zapisnik sudske rasprave 5.7.1894.

³⁸ HR-DADU-SCKL-852. Osobni fond don Božo Baničević, Neka domišljanja o Smokvici Mile Radovanovića Bobara – zapis „Badnjak i glorijski“

³⁹ HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu. Prekršajni spisi C 20/1894, Dopisi zatvorskog čuvara T. Lukanovića 15. i 20.10.1894.

razuzdanosti. Društvo je toleriralo takve iskorake iz uobičajenog normalnog i poželjnog. Dakako, katkad se i u tim posebnim prigodama pretjerivalo, odnosno je društvo s vremenom (i razvojem novih društvenih pravila, naročito u 20. st.) povlačilo sve tvrđu granicu tolerancije prema takvim ispadima. Da su i ostali običaji znali biti prekršaji svjedoče poznati primjeri preglasnih „mužikanata“ pri proslavi ženidbe udovca (Barčot 2012: 118, Barčot 2016: 37), mladića koji su u prvomajskoj noći sakrili gundulu i završili u milicijskoj stanici na ispitivanju (Barčot 2016: 37) i suzbijanja drugih preintenzivnih običaja (Isto: 38, Barčot 2017: 21, 34). Katkad se pritom pozivalo na remećenje javnog reda i mira te nepovoljni dojam za sve veći broj turista (Isto: 37), a katkad na počinjenu materijalnu štetu.

Vraćajući se na početak, čini se da se nekoć krađa nametala sama po sebi. Izvjesno je da količine „legalno“ nabavljene sirovine po mjestu nisu bile dovoljne te da su dječaci i mladići morali pribjeći drugim metodama kako bi krijes bio što impozantniji. Kako se u prošlosti šuma u okolici strogo čuvala i nadzirala, jedina mogućnost bila je pronaći dodatnu sirovinu u samom mjestu.

Mijene običaja

Kada je točno izumro običaj paljenja ognja na Lučici, nije poznato. Marko Šeparović Bogomoja 1930-ih ne spominje taj običaj pa se može pretpostaviti kako tada više nije egzistirao. Možda bi bilo pretjerano ustvrditi kako je 17 dana zatvora moglo biti kobno za održavanje običaja, no ukoliko je te 1893. to bila jedina skupina mladića koja je palila krijes moglo bi se pretpostaviti da je i utjecalo. Pogotovo ako je to poljuljalo entuzijizam očitog predvodnika ove grupe mladih, Donka Žaknića Črivopadića. On se nije izvlačio na sudu i odmah je priznao otuđenje drva. Vjerojatno nije predviđao zatvorsku kaznu i tih 10 dana zatvora su ga mogli ohladiti već za idući Badnji dan. U literaturi je poznat primjer mladića koji je nakon policijskog privođenja i ispitivanja u prvomajskoj noći odlučio da će mu to biti njegova posljednja prvomajska šala u kojoj je sudjelovao (Barčot 2016: 38). Dakako, možda se dogodilo upravo suprotno te ga je ova skupina u duhu prkosnih riječi Ivana Bačića Olića („ne tiči nam u oganj“) u inat palila i sljedećih godina. No, to ne znamo jer u izvorima nije zabilježeno.

U većini drugih mjesta otoka Korčule običaj se održao do danas. No, kroz proteklo vrijeme događale su se promjene. Čini se da su veće mijene običaja

nastupile u drugoj polovici 20. st. i to prije svega zbog promjene krajolika i elektrifikacije. Naime, zapuštanjem nemalih površina pod poljoprivrednim kulturama i širenjem šume koja više nije bila isključivo gorivo za kuhanje (a s vremenom ni za grijanje), drvo je u okolici postalo znatno dostupnije. Fokus s drva koje se prikupljalo u naselju, prebacilo se na ono izvan naselja, a time i veći otklon od dotada uobičajenog obrasca otuđivanja. Nadalje, anti religijski diskurs tadašnje jednopartijske socijalističke vlasti izvjesno je utjecao na mijene običaja, pa i njihovo napuštanje. No, na otoku Korčuli ipak nije došlo do gašenja. Zanimljivo je da je u Smokvici ratne 1943. prikupljan badnjak za proslavu Oktobarske revolucije čime je on iskoračio iz primarnog religijskog konteksta,⁴⁰ a 1958. su prijavljeni mladići koji su palili badnjak (i dva dana poslije kolendali). Sudac za prekršaje ih nije kaznio, no priprijetio im je zbog veličanja Crkve sa zatvorom ukoliko to bude ponovljeno. Ipak, običaj se nastavio već sljedeće godine jer je društvena klima u Smokvici bila omekšala (Kazivanje I.B.G.). Čini se da je akvizicija novog vremena bila i snižavanje dobi sudionika, odnosno da je novo vrijeme od omladinaca imalo neka druga očekivanja. Dakako, izvjesno je da je opća promjena načina života otočane udaljila od nekadašnjih obrazaca društvenog života. Kod sv. Lucije u Blatu oganj se prije 1990-ih palio na Staru godinu pa nije bio problematičan za vlast. Okupilo bi se i do 400 ljudi, plesalo uz harmoniku, peklo i jelo meso kroz čitav tjedan (Kazivanje F.Ž.P.).

S društvenih promjenama 1990-ih javlja se novi impuls. Povratak tradiciji postala je poželjna aktivnost i uklonjene su sve ideološke prepreke. Neki su u dotadašnjoj tradiciji prepoznali socijalističko iskrivljavanje, poput paljenja ognja na Staru godinu u Blatu, i prebacili ga na Badnji dan.⁴¹ U Neviđanama na Pašmanu se 1995. običaj „neviske kolede“ obnovio u potpunosti prema sjećanjima. Poslije će biti i zaštićen kao hrvatsko nematerijalno kulturno dobro (Jurković 2021: 7, 11). No, ne samo da se običaj „restaurirao“, on se u ponekim sredinama po prvi put i pokrenuo. Takav je slučaj u korčulanskom predgrađu Sv. Antun gdje se „badnjak“ pali već oko 20 godina u kontinuitetu. Tradiciju su pokrenuli članovi malonogometnog kluba Sv. Antun, a nedavno su im se pridružili i bočari. Posljednjih godina pripremu „badnjaka“ preuzela je mlađa generacija (Kazivanje R.J.). Nova tradicija je pokrenuta i u Žrnovu.⁴²

⁴⁰ Privatna zbirka Doris Salečić – Smokvica. Dnevnik Josipa Salečića Antunova, cestara, 6.-7.11.1943.

⁴¹ Riječ je o paljenju ognja kod sv. Liberana u Blatu (Kazivanje I.P.G. 2022.). Npr. u Krtnji se i dalje nastavilo paliti isključivo na Staru godinu (Kazivanje A.S.T.)

⁴² Ovaj običaj nije bio poznat u drugoj polovici 20. st. u Žrnovu, kazivanje F.D. i D.C.

I upravo nam taj primjer govori kako su početkom 21. stoljeća pokretači bili i tržišni razlozi. Naime, vlasnik lokala u Prvom selu prepoznat će ugostiteljski potencijal ovog običaja i 2003. zapaliti badnjak na otvorenom. Vjernike koji su se vraćali iz mise dočekivao je s pečenim kobasicama i povećavao prodaju pića. U početku se palio oganj od većih komada drva, a poslije se i u Žrnovu usvojila forma piramide (Kazivanje E.B.). U zaseoku Postrana „badnjak“ se počeo paliti 2012. i to u organizaciji Mjesnog odbora. Bili su potaknuti primjerom u Lumbardi, no napravili su to po vlastitom nahođenju (Kazivanje D.Š.J.).

Može se reći da je običaj paljenja krijesa na Korčuli, pogotovo na njegovom istočnom dijelu, posljednjih godina prilično vitalan. Pandemija Covida 19 ga je tek jedne godine uspjela zaustaviti.⁴³ Mladi, ali i stariji, rado prihvaćaju poziv na opće druženje i zabavu, i usprkos nekima koji u takvim okupljanjima vide pretjerivanje u piću i jelu, pa i zastranjivanje, izbjegavanje vjerskih dužnosti. U pojedinim sredinama i dalje je to inicijativa neformalnih grupa mladih, koji se okupljaju bez obzira na njihova vjerska uvjerenja (primjer Račišća), ponegdje su organizatori bili formalne udruge mladih poput Pupnatske udruge mladih, a drugdje (poput Žrnova) to je već ustaljeni dio aktivnosti Mjesnih odbora. Paljenja krijesova postala su idealnom sastavnicom u zadnje vrijeme popularnih adventskih programa kojima se potenciraju druženja na otvorenom. Tako je 2016. Pupnatska udruga mladih u suradnji s drugim mjesnim udruženjima oglasila u posebnom plakatu „Advent u Pupnatu“ doček Božića uz „tradicionalni badnjak, friganice, kuhano vino i pjesmu do zore“.⁴⁴ Izvjesno je da je u tom amalgamu tradicije i novo prihvaćenih utjecaja iz vanjskog svijeta (poput adventskih kućica s bučnim razglasom) i budućnost ovog običaja. No, nužni preduvjet bit će dovoljan broj djece i mladih, kojih je iz popisa u popis stanovništva sve manje na Korčuli. Zbog pada nataliteta pred sv. Liberanom se „oganj“ posljednji put zapalio na samom početku 21. st. jer u tom dijelu Blata nema više dovoljno djece (Kazivanje I.P.G.). S druge strane, paljenje prvog „badnjaka“ u čarskoj uvali Zavalatica 2021. očito je rezultat dovoljnog broja stalno naseljenih mlađih stanovnika, i uopće vitalnosti ove zajednice, ali i recentna preslika početka u Veloj Luci.

⁴³ Godine 2020. u Račišću je bilo odgođeno paljenje „tradicionalnog badnjaka na plaži“. URL: <https://www.facebook.com/moracisce2015/posts/2775240552691547> (2022.)

⁴⁴ Poziv na doček Božića 24.12.2016. Facebook stranica Pupnatske udruge mladih. URL: <https://www.facebook.com/Pupnatska-Udruga-Mladih-PUMA-326570497534564/photos/a.326574170867530/584447811746830> (2022.)

IZVORI

- Državni arhiv u Dubrovniku – Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo
 HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu
 HR-DADU-SCKL-852. Osobni fond don Božo Baničević (rukopis Mile Radovanovića Bobara „Neka domišljanja o Smokvici“)
 HR-DADU-SCKL-1002. Zbirka preslika (rukopis Frana Glavine „Neki običaji u Trpnju vidjeni okom diteta u vrime od 1929-1939.“)
 Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Odsjek za etnologiju
 - NZ 131. „Blato za Blato“ (ur. Ante Bačić Grlica)
 Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb
 - Rkp 1110. Josip Miličević „Etnološka i folklorna građa otoka Korčule“, 1984.
 Arhiv Viteškog udruženja Kumpanjija - Blato
 Privatna zbirka Franko Bosnić – Blato (dnevnik don Vicka Bosnića 1918.-1935.)
 Privatna zbirka Mirko Baničević - Smokvica
 Privatna zbirka Darko Dračevac - Lumbarda

KAZIVAČI

- Milka Andrijić Malandrin rođ. Andrijić Čučera (Blato 1920. – Vela Luka 2009.)
 Božo Baničević, don (Smokvica), rođ. 1937.
 Ivan Baničević Škudrić (Smokvica), rođ. 1942.
 Ivko Baničević (Smokvica), rođ. 1952.
 Mirko Baničević (Smokvica), rođ. 1990.
 Emil Brčić (Žrnovo – Prvo selo), rođ. 1959.
 Desanka Cebalo rođ. Jeričević (Žrnovo – Prvo selo), rođ. 1934.
 Frano Didović (Žrnovo – Postrana), rođ. 1938.
 Milan Frlan (Lastovo), rođ. 1966.
 Renato Jurjević (Korčula – Sv. Antun), rođ. 1972.
 Prošper Laus Parica (Čara), rođ. 1937.
 Ivo Marinović Bršćan (Blato), rođ. 1955.
 Petar Milat (Blato – Zagreb), rođ. 1940.
 Mišo Pecotić (Smokvica), rođ. 1963.
 Ivko Protić Gardenal (Blato), rođ. 1951.
 Antun Sardelić Titinkalo (Blato), rođ. 1947.
 Jakša Silić (Račišće), rođ. 1958.
 Mile Stanišić (Pupnat), rođ. 1954.
 Ivan Šain pk. Marka (Pupnat), rođ. 1936.
 Paval Šain (Pupnat), rođ. 1939.
 Petar Šain (Pupnat), rođ. 1971.
 Dinko Šegedin Jube (Žrnovo Postrana), rođ. 1977.

- Dora Šestanović (Korčula, Soline), rođ. 1987.
 Frano Šestanović pk. Roka (Lumbarda), rođ. 1952.
 Roko Šestanović (Lumbarda, Korčula), rođ. 1983.
 Gabrijel Tomić (Čara – Zavalatica), rođ. 1989.
 Antun Žanetić (Blato), rođ. 1958.
 Franko Žanetić Puša (Blato – Veli Učijak), rođ. 1951.

LITERATURA

- Acalija, S. (1997) Božićni običaji u Kaštelima. *Ethnologica Dalmatica*, 6, str. 39–49.
- Alaupović-Gjeldum, D. (2003) Etnografske zabilješke s otoka Visa. *Ethnologica Dalmatica*, 13, str. 97–132.
- Barčot, T. (2005) Dobrila Šeparović Bare rođena Tabain. *Luško libro*, 13, str. 115–118.
- Barčot, T. (2012) Veže u Veloj Luci. *Luško libro*, 20, str. 111–120.
- Barčot, T. (2015) Nasrid Luke na Lučici, bor se zeleni – majsko drvo u nekadašnjoj običajnoj praksi Velolučana. *Kanavelić*, 1, str. 101–126.
- Barčot, T. (2016) Mara pruća plakala kanelu... o prvomajskim šalama u Veloj Luci. *Kanavelić*, 2, str. 22–42.
- Barčot, T. (2017) Dobro mi ti jutro na Prvi od maja – prvomajski uranak na zapadnom dijelu otoka Korčule. *Kanavelić*, 3, str. 9–37.
- Barčot, T. i Prišlić, A. Žrtva kralja - o običaju paljenja 'kraja' i 'krajica' na Pelješcu. *Pelješki zbornik* 5 (u tisku)
- Belaj, V. (2007) *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Bonifačić Rožin, N. (2007) Folklorna građa otoka Korčule. U: Fazinić, N. (ur.) *Lumbarda na otoku Korčuli*, sv. 1. Lumbarda: Općina Lumbarda, str. 397–403.
- Buttitta, I. E. (1999, dotisak 2002) *Le fiamme dei santi – usi rituali del fuoco nelle feste siciliane*. Rim: Meltemi. Dostupno na: https://www.academia.edu/8738479/Le_fiamme_dei_santi_Usi_rituali_del_fuoco_nelle_feste_siciliane (2022.)
- Deanović, M. (ur.). (1956/1957) Prilog jadransko-dinarskom kulturnom profilu zadarskoga područja – iz Etnološkog seminara Zagreb. U: *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, knj. 2, Zadar: Institut za historijske nauke, str. 193–227.
- Đaković, B. (2011) *Igre oko vatre – prilog etnološkim istraživanjima o vatri*. Samobor: Meridijani.
- Fazinić, N. (2005) Tomić Mara Brtodo - Priča o životu u Čari, običajima i starim legendama. U: Fazinić, N. (ur.) *Zbornik Račišća*. Korčula: Gradska knjižnica Ivan Vidali, Matica hrvatska ogranak Korčula, str. 249–255.
- Fazinić, N. (2008) Još o običaju Badnjaka i Veselenja (kolendanja) na Badnji dan, Staru godinu i Sveta Tri Kralja. U: Fazinić, N. (ur.) *Lumbarda na otoku Korčuli*, sv. II. Lumbarda: Općina Lumbarda, str. 265–266.
- Fazinić, N. Običaji od Badnjaka do Sveta Tri kralja u Smokvici i barba Selim Baničević. U: *Smokvica kroz arhivsku građu, priče i zanimljivosti* (u pripremi za tisak), str. 189–191.

- Filippi, Ž. (2001) Korčulanski običaji i tradicije. *Godišnjak grada Korčule*, 6, str. 453–467.
- Gavazzi, M. (1988) *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Frazer, J. G. (2002) *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja*. Zagreb: Sion & Naklada Jesenski i Turk.
- Glavina, F. (2013) Božić u Makarskoj i Trpnju. *Hrvatsko slovo*, 20.12.2013., str. 28.
- Jurković, R. (2021) *Neviska koleda*. Zagreb: vlastita naklada.
- Kriletić Božan, J. (2007) O običaju badnjaka u Lumbardi. U: Fazinić, N. (ur.) *Lumbarda na otoku Korčuli*. Lumbarda: Općina Lumbarda, str. 339.
- Lozica, I. (1997) *Hrvatski karnevali*. Zagreb: Golden marketing.
- Rihtman Augustin, D. (1992) *Knjiga o Božiću*. Zagreb: August Cesarec & Mosta & Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Schneeweis, E. (2005) *Vjeronanja i običaji Srba i Hrvata*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Svoboda, M. (1995) Vjeronanja i običaji u staroj Korčuli početkom 20. stoljeća. *Rival*, 8, str. 215–223.
- Šeparović Bogomoja, M. (2020) *Hrvatski narodni život i običaji u Veloj Luci*. Lanterna Vela Luka: Vela Luka.
- Tomelić, M. (2003) Zimski običaji na poluotoku Pelješcu. *Čakavska rič*, 1-2 (XXXI), str. 83-96.
- Vuletić Vukasović, V. (1906) Božić u Račišćim. *Srd*, 16 (V), str. 774–777.

Prilog 1. Kupljenje badnjika u okolici Smokvice 2013. Foto: Mirko Baničević

*Prilog 2. Badnjak u Račišću.
Facebook stranica Mjesnog odbora
Račišće 2021.*

*Prilog 3. Badnjak u obliku piramide
u Pupnatu, 24.12.2016. Facebook
stranica Pupnatske udruge mladih.*

*Prilog 4. Badnjak u blizini sv. Roka (Lumbarda) s grupom učesnika. Privatna zbirka
Darko Dračevac - Lumbarda, 2020.*

*Prilog 5. Badnjak na novoizgrađenoj
željeznoj konstrukciji u blizini župne
crkve Gospe Kandelore u Smokvici
2021. Foto: Mirko Baničević*

*Prilog 6. Badnjak kod sv. Bartula (Vela
Postrana, Lumbarda) 2006.
Foto: Neven Fazinić*

*Prilog 7. Igra i učenje uloge pod budnim okom Ivota Marinovića Brščana.
Pred sv. Lucijom u Blatu, 25.12.2022.*

*Prilog 9. Oganj u korčulanskom predgrađu Sv. Antun i okupljena mladost.
Foto: Roko Šestanović, 30.12.2022.*

*Prilog 8. Najmasovnije okupljanje oko ognja događa se na „ultimu“,
na Tri kralja. Pred sv. Lucijom u Blatu, 6.1.2023.*

*Prilog 10. Ivko Protić Gardenal i Franko Žanetić Puša pripremaju
gere za pečenje. Pred sv. Lucijom u Blatu, 6.1.2023.*

*Prilog 11. Druženje u Postrani 24.12.2016. uz zapaljeni badnjak i pečeno meso.
Facebook stranica Mjesnog odbora Postrana*

Prilog 13. Ostaci badnjaka u Pupnatu, 27.12.2022.

Prilog 12. Uz oganj se zasviralo (Ivan Dominik Sardelić Zeko s harmonikom) i zapjevalo. Pred sv. Lucijom u Blatu, 6.1.2023.

*Prilog 14. Ostaci badnjaka u Čari u kolovozu 2022. čekaju novi Badnji dan.
Foto: Luka Laus*

DO NOT TOUCH OUR FIRE: THE RITUAL BONFIRE AT THE END OF THE YEAR ON THE ISLAND OF KORČULA

ABSTRACT

Following a brief archival note from the late 19th century, the author attempts to reconstruct an ancient custom of lighting bonfires on Christmas Eve in Vela Luka, the only town on the island of Korčula where this tradition has not survived to the present day. The island's customs are analysed and compared, situating them within the broader context of Christmas traditions as well as ancient pre-Christian customs. It is observed that Christmas and New Year bonfires are rarely explored in existing literature, and it is concluded that they reflect ritual practices from ancient pre-Christian times, during which the old year was symbolically burned. According to some interpretations, this act may symbolize an imaginary forefather or an ancestor of the lineage.

Keywords: *bonfire, fire, yule log (known locally as "badnjak"), Christmas and New Year customs, island of Korčula*